

„ŠEIMOS KAZUSAS“, EGALITARIZMAS IR ŽMOGIŠKOSIOS VERTYBĖS

Saulius Kanišauskas

Mykolo Romerio universiteto Humanitarinių mokslų instituto
Filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+ 370 5) 271 4628
Elektroninis paštas sauliusk@mruni.eu

Pateikta 2012 m. vasario 23 d., parengta spausdinti 2012 m. kovo 29 d.

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriuo reikšmingai išplečiama šeimos samprata ir dėl kurio vyksta diskusijos viešojoje erdvėje. Šeimos ir tautinio tapatumo problema jau tapo aktuali visos Europos kontekste. Keliama du klausimai: a) kokios filosofinės idėjos turi įtakos, kad būtų priimtas būtent toks Nutarimas? b) kokios gali būti to Nutarimo pasekmės siekiant išlaikyti šeimos ir tautos tapatumą? Klausimai nagrinėjami sisteminiu požiūriu, naudojantis transdisciplininio projekto teikiamomis galimybėmis, ir konkrečiai – socialinės sinergetikos kontekste. Parodoma, kad Konstitucinio Teismo šeimos sampratos interpretacijas lėmė „naujojo liberalizmo“ ideologija. Teigiama, kad „naujasis liberalizmas“ žmogaus laisvių plėtrą ir emancipaciją suabsoliutino, pažangi žmogaus laisvių plėtros idėja palaiapsniui transformuojasi į marginalinių grupių išimtinių laisvių idėją. Tai gali kelti grėsmę šeimos ir tautos tapatumui, o laisvei suteikiant ontologinį v e r t y b ė s statusą iškreipia pačią v e r t y b ė s sampratą.

Reikšminiai žodžiai: tapatumas, vertybės, šeima, santuoka, tauta, emancipacija, naujasis liberalizmas, egalitarizmas.

Įvadas

Tapatumo, arba išlikimo tuo pat metu nepaliojama vykstant pokyčiams tiek *sistemas* viduje, tiek ją veikiančioje aplinkoje, problema tokia pat sena, kaip ir filosofinė refleksija. Prasidėjus globalizacijos, o kartu ir kultūrų niveliacijos procesams ji tapo ypač aštri. Viena vertus, skirtingų kultūrų tarpusavio skverbtis jas praturtina, antra vertus, tampa grėsme pamatinėms šeimoms, tautoms ir valstybės palaikančioms *vertybėms*, pagaliau kultūros paveldui. Jau vien tas faktas, kad kultūros paveldo išsaugojimui šiuo metu skiriamas itin didelis dėmesys, rodo, kad paminėta grėsmė yra reali. Reali yra ir *santuokos* aktu grindžiama *tradicinės šeimos* suirimo grėsmė. Jau nereikia specialių tyrimų, kad tą grėsmę suvoktume – statistiniai duomenys apie šeimų irimą bei plintančius nesantuokinius ryšius ir iš čia kylančias vaikų problemas žiniasklaidoje kartojami vos ne kas dieną. Nerimas dėl tradicinės šeimos irimo yra pamatuotas. Nukirskime medžiui šaknis, ir jis nudžius. Galbūt iš tų šaknų liekanų ar nukritusių sėklų išdygs kitas medis, bet jei ir jam nukirsime šaknis, greitai neliks miško. Jei šis procesas tęsis, miškų išvis neliks. Šeima yra tautos, valstybės šaknys. Tą supranta absoliuti dauguma žmonių, ir šis supratimas įtvirtintas daugumos šalių pagrindiniuose teisės aktuose. Sunaikinkime šeimas, ir kils rimtas pavojus tautų, pagaliau valstybių gyvybingumui.

Tęsiant palyginimą, reikia pasakyti, kad medžių šaknys nyksta ir dėl savaimingų procesų – išjudinamos audrų metu, o kartais ir išverčiamos, pažeidžiamos įvairių kenkėjų, pagaliau sensta ir nudžiūva savaime. Kažkas panašaus vyksta ir šeimose, tautose, valstybėse. Tai – natūralaus atsinaujinimo procesas, kurio metu vienos šeimos, tautos, valstybės žūva, o kitos susikuria. Pavojų kelia ne šis natūralus procesas, o šeimų irimo *skatinimas*. Jis nedeklaruojamas, oficiali valstybių politika tarsi net priešinasi šeimų irimui, tačiau šeimos irimo skatinimo tendencijos jau ryškios.

Jos regimos ir Lietuvoje. *Šeimos* ir *tautos* tapatumo praradimo pavojų kelia Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. priimtas nutarimas¹ (toliau – ir Nutarimas), reikšmingai išplečiantis šeimos sampratą. Dėl šio Nutarimo žiniasklaidoje vykstančiose diskusijose keliamas klausimas, ar *šeimos sampratos* pokyčiai nesukels *tautos tapatumo* krizės. Tad pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, ar pagrįsti tie nuogaštavimai. Bet prieš tai ne mažiau svarbu išsiaiškinti tikrąsias *šeimos krizės* (tegu ir užslėpto) *skatinimo priežastis*, ir tai yra pagrindinis šio *straipsnio tikslas*.

Šio tikslo aktualumas neabejotinas, nes šeimos ir tautinio tapatumo problema tampa aktuali visos Europos kontekste. Gali būti, kad Europos Sąjungos politiniuose sluokniuose įsivyravusi ekspansyvi egalitarizmą skatinanti „naujojo liberalizmo“ ideologija, kuria faktiškai ir grindžiamas minimas Konstitucinio Teismo nutarimas, gali sugriauti pačios Europos Sąjungos pamatus.

Įvardydamas šeimą ir tautą kaip *socialines sistemas*, *sistemas* terminą vartojau siekdamas atkreipti dėmesį į tai, kad keliamą problemą nagrinėsiu *sisteminiu požiūriu*, pa-

1 Lietuvos Respublikos 2011 m. rugsėjo 28 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 118-5564.

sinaudodamas *transdisciplininio projekto* teikiamomis galimybėmis. Turiu omenyje ne tik siekį rasti „bendrą kalbą“ tarp humanitarinių, socialinių ir gamtos mokslų, bet ir orientaciją į *mokslo transgresiją*, kuri reiškiasi tiek mokslo susitikimu su nemokslinėmis *racionalios patirties* formomis (religine, buitine ir t. t.), tiek pragmatine orientacija į naudą. *Sistemas* terminas pravartus tuo, kad tokias sudėtingas sistemas, kaip visuomenė, tauta, šeima, individas ir pan., galima analizuoti gan abstrakčios *socialinės sinergetikos* kontekste. O tai, mano manymu, leis į žinomus socialinės raidos dėsningumus pažvelgti kitu žvilgsniu. Vienu iš svarbesnių *straipsnio tikslų* laikyčiau ir šį siekį.

1. „Šeimos kazusas“ transdisciplininio diskurso kontekste

Terminą *kazusas* čia vartoju civilinės teisės prasme – kaip precedentą, įgaunantį normatyvų pobūdį. Pasitaiko, kad teismai (ypač Jungtinėse Valstijose) priima sprendimus remdamiesi labai konkrečias teisinės kolizijas anksčiau nagrinėjusių teismų sprendimais (precedentais). Tokie precedentai, kurie tampa pagrindu naujiems teisiniams sprendimams ir tuo pat metu įgauna normatyvų pobūdį, vadinami kazusais.

Kol kas dar nevertotą *šeimos kazuso* terminą pasitelkiu todėl, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas minėtą Nutarimą, be kita ko, grindžia ir kitų panašias teisinės kolizijas nagrinėjusių teismų sprendimais (precedentais)², kurie Nutarime įgauna normatyvų pobūdį.

Nagrinėjamai problemai *šeimos kazuso* terminas parankus tuo, kad jis, kaip ir L. Kijaščenkos pavartotas *bioetikos kazuso* terminas³, puikiai tinka *transdisciplininio projekto* kontekste.

To mano jau aptarto⁴ projekto esmė yra šie pagrindiniai siekiai: a) siekį akademinį mokslą orientuoti į pragmatinį socialinių reikmių tenkinimą, įtraukiant į šį procesą *neakademinis* veiksnius, susijusius su žmogiškais poreikiais, viltimis ir tikėjimais, simuliakrais ir idealais, ir t. t.; b) siekį gilintis į fundamentalius pasaulėvaizdžio klausimus ir kurti kompleksinę „gyvybės fiziką“, t. y. orientotis į projektą, bandantį suvienyti gamtos, socialinius ir humanitarinius mokslus; c) siekį orientotis į *mokslo transgresiją* kaip leistinumą ribos peržengimą, kuris reiškiasi tiek mokslo susitikimu su nemokslinėmis *racionalios patirties* formomis (religine, ezoterine, buitine), tiek pragmatine orientacija į naudą. To padarins, kad priimant sprendimus dalyvauja sudėtingas valstybinių ir privačių, mokslinių ir komercinių, visuomeninių ir religinių organizacijų tinklas, pagaliau „žmonės iš gatvės“.

Kaip ir bioetikoje, taip ir šeimos problemoje susiduriama su nepaprastai sudėtingomis moralinėmis, biologinėmis, medicininėmis, psichologinėmis, socialinėmis, ekonominėmis, teisinėmis, pagaliau filosofinėmis (ontologinėmis) problemomis, ir jų spren-

2 Tokie precedentai įvardijami Nutarimo III dalies straipsniuose 1.1, 1.2, 1.3, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6.

3 Kijaščenko, L. P. Opyt filosofii transdisciplinarnosti (kazus bio-etika) [The Experience Philosophy of Transdisciplinarity [casus bio-ethic]]. *Voprosy filosofii*. 2005, 8: 105–117.

4 Kanišauskas, S. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę? *Problemos. Mokslų darbai*. 2011, 80: 107–115.

dimas reikalauja gilintis į fundamentalius pasaulėvaizdžio klausimus, problemas spręsti kompleksiskai (gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų interakcijose). Kaip ir bioetikoje, čia susiduriama su žmogiškais poreikiais, tikėjimais, viltimis, pagaliau simuliakrais. Kaip ir bioetikoje, sprendžiant šeimos problemas dalyvauja sudėtingas valstybinių ir privačių, mokslinių ir komercinių, visuomeninių ir religinių organizacijų tinklas, pagaliau „žmonės iš gatvės“. Kaip ir *bioetikos kazuso*, taip ir *šeimos kazuso* problemai gali reikšmingai pasitarnauti *transdisciplininę* statusą turinti *socialinė sinergetika*, kurios esmėje glūdi sinergetikos pasiekimų taikymas socialinėje srityje ir kurios teikiamomis išvadomis toliau pasinaudosiu tirdamas šeimos ir tautos *tapatumo išlikimo* problemą.

Tačiau prieš tai būtina išsiaiškinti užslėptas ir gal net slepiamas šeimos krizės *skatinimo* priežastis, ir tam pasinaudosiu transdisciplininio diskurso teikiamomis galimybėmis, t. y. problemą aptarsiu susipynusių socialinių, filosofinių, biologinių, teisinių ir t. t. kolizijų kontekste.

2. Teisės filosofija ir filosofijos teisė

Nurodyto Nutarimo II dalies 15.1 straipsnyje teigiama, kad „konstitucinė šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto, įtvirtinto Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalies nuostatose“.

Konstitucijos⁵ 38 straipsnis reglamentuoja tik santykius tarp šeimos narių ir šeimos santykius su Valstybe. Šio straipsnio 3 dalis skamba taip: „Santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu.“ Todėl, atrodytų, tiesiog akivaizdu, jog šeima kildinama iš vyro ir moters santuokos. Nes nei šiame, nei kituose Konstitucijos straipsniuose *nieko daugiau ir nieko kitaip* apie šeimos kilmę nepasakyta. Teiginys, kad *šeimos pagrindas yra santuoka*, paprasčiausiai yra *praleistas*. Matyt, Konstitucijos rengėjams šis teiginys buvo toks akivaizdus, kad jiems net nekilo mintis tą pabrėžti specialiai. Štai būtent *ta spraga* ir pasinaudojo dabartiniai Konstitucinio Teismo teisėjai.

Be to, pasinaudojo gan keistai. Tame pačiame Nutarimo II dalies 15.1 straipsnyje rašoma: „Tai, kad santuokos ir šeimos institutai yra įtvirtinti tame pačiame Konstitucijos 38 straipsnyje, *rodo neatsiejamą ir neginčijamą santuokos ir šeimos ryšį*. Santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti. Tai yra istoriškai susiklostęs šeimos modelis, neabejotinai turintis išskirtinę vertę visuomenės gyvenime, *užtikrinantis Tautos ir Valstybės gyvybingumą bei istorinį išlikimą*“ (išskirta mano).

Atkreipkime dėmesį: Nutarime tvirtinama, kad šeimos ir santuokos ryšys yra *neginčijamas ir neatsiejamas*, jis yra *įtvirtintas Konstitucijoje*, bet daroma išvada, kad jis yra ... *nekonstitucinis*! Nes jį būtina papildyti *kitokiais ryšiais* (darsyk, išskirdamas reikšminius žodžius, cituoju: „...konstitucinė šeimos samprata *negali būti kildinama t i k iš santuokos instituto*“).

5 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

Kyla klausimas: ar tie *kitokie ryšiai*, apie kurios plačiai kalbama Nutarime, irgi įtvirtinti Konstitucijoje? Atsakymas – ne.

Peršasi išvada, kad priėmusių Nutarimą Konstitucinio Teismo teisėjų logika yra tokia: tai, kas Konstitucijoje yra parašyta, neatitinka Konstitucijos, o tai, kas joje nparašyta, bet turi precedentų, yra konstituciška.

Žinoma, ši sušaržuota (*reductio ad absurdum*) mano išvada su teisės teorija (teisės filosofija), kuria savo sprendimus grindžia Konstitucinis Teismas, nieko bendro neturi. Viskas yra kur kas sudėtingiau vien todėl, kad dar Gottlobas Frege'as (1848–1925) parodė, jog žodžių reikšmės priklauso nuo sakinių, kuriuose jie vartojami, konteksto⁶. Tad ir žodis *šeima* gali įgauti pačias įvairiausias prasmes, nelygu kokiam kontekste jis yra pavartotas. Pavyzdžiui, botanikoje pušies, eglės, maumedžio gentis apima *pušinių šeimą*, zoologijoje burundukų, starų, voverių, švilpikų gentis apima *voverių šeimą*, ir t. t. Čia žodis *šeima* vartojamas kaip organizmų sistematikos taksonominė kategorija, ir bandyti šį žodį sieti arba nesieti su *santuoka* yra nekorektiška. Socialinių santykių srityje šių abiejų (*šeima* ir *santuoka*) žodžių prasmės priklauso jau nuo *socialinio konteksto*, ir jam kintant, bent jau Europos istorijoje, šeimos samprata įgaudavo skirtingas konotacijas⁷. Todėl socialinio konteksto pokyčiai ne tik leidžia, bet ir verčia termino *šeima* prasmes *interpretuoti naujai*.

Tačiau klausimas, ar tos naujos interpretacijos atliepia jau priimtos Konstitucijos dvasią, lieka atviras. Juolab kad kebli yra pačios teisinės interpretacijos problema.

Pasak Gedimino Mesonio, kuris, beje, yra vienas iš Nutarimą priėmusių Konstitucinio Teismo teisėjų, kaip visas teisės normas, taip ir konstitucines, reikia interpretuoti, ir tai esą chrestomatinė tiesa⁸. O interpretavimo metodų esą daug, tarp jų ir filosofinis⁹. Interpretavimo rezultatai neišvengiamai atspindi tai, ką galima pavadinti interpretuotojo *vertybine pasaulėžiūra*, *moralinių vertybių* sistema ar politine teorija.

Bet tada kyla ir paties autoriaus keliami klausimai: kieno ir kokia moralės teorija vadovaujama priimant sprendimus, *kokios vertybės* lemia, kad teisinėse kolizijose prioritetas teikiamas vienokiems, o ne kitokiems precedentams?

Mano požiūriu, G. Mesonis visiškai pagrįstai abejoja dėl teisės filosofijos (dažnai tapatinamos su teisės teorija) siekių teisę atriboti nuo moralės. Ne mažiau pagrįstai jis kritikuoja garsius teisės teoretikus dėl jų teiginių deklaratyvumo. Bet sureikšmindamas subjektyvumo faktorių teisėje to deklaratyvumo neišvengia ir jis pats. Abejoti tuo, kad teisėje subjektyvumo apstu, netenka. Bet galima klausti, kokios yra to subjektyvumo priimant teisinius sprendimus giluminės priežastys, ir vien tik nesiliaujančio konflikto tarp reliatyvizmu arba „objektyvizmu“ grindžiamų teisės teorijų įvardijimas atsakymo į šį klausimą neduoda.

6 Newen, A.; Savigny, von E.. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 19–20.

7 *Europos mentaliteto istorija*. Sudarytojas P. Dinzlbacher. Vilnius: Aidai, 1998, p. 1–46.

8 Mesonis, G. Subjektyvumo faktorius interpretuojant Konstituciją. *LOGOS*. 2011, 68: 37–51.

9 Drįsčiau dėl „filosofinio metodo“ suabejoti. A. Šliogeris (2001: 122-124) gan įtikinamai parodė, kad filosofija neturi jokių specifinių metodų, tad juo labiau negali būti „filosofinio metodo“. Matyt, straipsnio autorius „filosofinį metodą“ supranta *filosofinės refleksijos* prasme.

Atsakymą teikia fenomenologinė filosofija. Žmogaus sąmonė nėra tuščia ar uždara savyje, ji yra *intencionali*, t. y. nukreipta į ką nors, priešastingai susijusi su konkrečiomis išorinėmis daiktų savybėmis, todėl *pažinime nėra nieko, kas nepriklausytų nuo pažįstančiojo subjekto*¹⁰. Kitaip sakant, manymas, kad žmogiškame pažinime yra galimas objektyvumas, esąs tik iliuzija.

Subjektyvumo apstu net „objektyvumu“ pasižyminčiuose gamtos moksluose¹¹. Tą savo veikale „Teminė mokslo analizė“ įtikinamai parodė Jungtinių Valstijų mokslo filosofas Geraldas Holtonas¹². Pasak šio autoriaus, mokslininkai ir net moksliniai kolektyvai tiesiog pasąmonės lygyje yra prisirišę prie vienokių ar kitokių *temų*, jaučia joms simpatiją, ir todėl visada ir neišvengiamai jų veikla yra *temiškai kryptinga*. Temas G. Holtonas apibrėžė kaip sąvokas, hipotezes, metodologijas ir t. t., kurios implikuoja *aiškiai neišreikštas nuostatas*, euristines taisykles, fundamentalių problemų sprendimo būdus, *esminius pasaulėžiūros bruožus*, kurie *motyvuoja* mokslininkų *individualius veiksmus*. Jau esu parodęs, kad ta motyvacija neišnyksta net paradigmu kaitoje¹³.

Todėl tikrovės pažinime vienintelis daugmaž patikimas dalykas yra tik *sąmonės intencionalumu* grindžiamas *intersubjektyvumas* – daugelio žmonių, jei ne identiška, tai bent *panaši patirtis*, tiek racionali, tiek empirinė¹⁴.

Šis požiūris yra implikuotas net *analitine filosofija* grindžiamuose *moksliškumo kriterijuose*: „turi būti paisoma intersubjektyvumo – tiek galimybės intersubjektyviai suprasti, tiek galimybės intersubjektyviai patikrinti“¹⁵. Tuo tarpu analitinė filosofija yra savotiškas fenomenologijos antipodas, ją galima vadinti sušvelnintu neopozityvizmo, reikalaujančio moksle *griežto objektyvumo*, variantu¹⁶. Tad regime, kad šiuo metu vyraujančiose tiek fenomenologinės, tiek jai savo esme priešingos analitinės filosofijos tėkmėse „objektyvizmo“ jau seniai atsisakyta. Bet nepripažįstamas ir reliatyvizmas – mokslinė tiesa esanti intersubjektyvi, ir ji su voliuntarizmu nesietina.

Moksliškumo kriterijus turi tenkinti ir *teisės mokslai*, tad ir juose turi vyrauti ne objektyvumas ir juo labiau ne subjektyvumas, o intersubjektyvumas. Todėl stebėtis reikėtų ne teisės teoretikų *subjektyvumu*, o jų „prisirišimu“ prie „objektyvizmo“ ar reliatyvizmo *temų*.

Atsižvelgdamas į šias pastabas, manau, kad *filosofija* (šio žodžio plačiąja prasme) t u r i t e i s ę *teisės filosofiją* (teisės teorijas) kiek pakoreguoti: nors kiekvienas teisininkas kaip individas arba jų kolektyvai savo teorijose bei konkrečiuose sprendimuose vadovaujasi savuoju *teminiu kryptingumu* (taip pat ir minėta vertybine pasaulėžiūra,

10 Mickūnas, A.; Stewart, D. *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 21–23.

11 Chalmers, A. F. *Kas yra mokslas?* Vilnius: Apostrofa, 2005, p. 201–205; Kanišauskas, S. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai. Filosofiniai ir moksliniai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 275–283.

12 Holton, D. *Tematičeskij analiz nauki* [Subject Analysis of Science]. Moskva: Progress, 1981.

13 Kanišauskas, S. *Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 92–98.

14 Mickūnas, A.; Stewart, D., *supra* note 10, p. 82, 84, 149.

15 Stegmüller, W. *Problema und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie. Bd.2. Theorie und Erfahrung*. Berlin u.a.: Springer-Vare, 1985, p. 7–8.

16 Newen, A.; Savigny, von E., *supra* note 16, p. 9–11.

moralinių vertybių sistema ar politinė teorija, o čia nesunkiai galima išvelgti subjektyvų faktorių, ką ir daro G. Mesonis), bet tiek *teisės teorijų*, tiek *teisinių kazusų interpretacijose* lemiamą vaidmenį vaidina ne objektyvumas ar subjektyvumas, o *intersubjektyvumas* kaip *kolektyvi subjektyvių vertinimų ir sprendimų išdava*.

Toks teisės filosofijoje (teorijoje) keliamos problemos pakoregavimas leidžia suformuluoti du itin svarbius tarpusavyje susijusius klausimus. Juos pateiksiu *šeimoms* problemoms kontekste.

Pirma, kokioms aplinkybėms esant galėjo susiformuoti *kolektyvi (intersubjektyvi) mintis*, kad konstitucinė šeimos samprata *negali būti* kildinama *tik iš* santuokos instituto?

Antra, ar tie užslėpta forma Konstitucinio Teismo nutarime implikuoti *kitokie ryšiai* irgi užtikrins Tautos ir valstybės gyvybingumą?

Šiame straipsnyje apsiribosiu atsakymo paieškomis tik į pirmąjį klausimą.

3. Apie laisvę būti nelaisvam

Ar žmonijos istorija turi kokią nors prasmę? – štai klausimas, kuris, kaip ir žmogaus gyvenimo prasmės problema, kankino ir kankina ne vieną mąstytoją. Nauju pavidalu jis ima skleistis *socialinėje sinergetikoje*¹⁷: ar įmanoma istorinius procesus modeliuoti matematinėmis lygtimis ir numatyti jų būsimą raidą? Prie pastarojo klausimo dar grįšiu, o dabar atkreipsiu dėmesį į tai, kad nors atsakymai į šį klausimą kartais net radikaliai skiriasi, bet dauguma jų vienas kitą papildo. Tiesa, išsyk atsiribosiu nuo O. Spenglerio tvirtinimo, kad istorija neturi nei tikslo, nei plano, nei prasmės, bei panašaus K. Popperio manymo, jog tokio dalyko, kaip istorija, išvis nėra, taigi nėra ir jos prasmės. Matyt, teisingiau būtų tarti (kaip tą daro postmodernistai), kad nėra *vienos žmonijos istorijos*.

Vienas kitą papildantys *sekuliarų* pavidalą įgavę teiginiai yra šie: a) žmonijos istorija – tai proto tobulėjimo, jo išsilaisvinimo istorija (I. Kant); b) žmonijos istorija – tai žmonių laisvės idėjos sklaidos ir brandos istorija (G. W. Hegel); c) žmonijos istorija – tai kultūrų įvairovės ir jų vertės plėtros istorija (J. Herder); d) žmonijos istorija – tai klasių kovos ir beklasės visuomenės sukūrimo istorija (K. Marx)¹⁸.

K. Marxo istorijos prasmės vertinimas faktiškai yra G. W. Hegelio minties tąsa, jos sukonkretinimas istorinio materializmo kontekste. Vartojant šiuolaikinę terminologiją, čia kalbama apie *emancipaciją*, t. y. žmogaus *išlaisvinimą* iš priespaudos, kurią jis patiria tradicinėje visuomenėje. Tad (tegul ir iškreiptu, „apverstu“, pavidalu) marksistinė istorijos prasmės vizija galima redukuoti į hegelinę, o pastaroji siejasi su kantiškąja – ir čia istorinis procesas siejamas su (proto) *emancipacija*. Atkreipus dėmesį į tai, kad ir kultūrų įvairovė bei jų plėtra yra neįmanoma be *laisvės*, be kultūrų *emancipacijos*, galima padaryti išvadą, jog istorijos prasmingumą teigiantys mąstytojai tą prasmę pirmiau-

17 *Istorija i sinergetika: metodologičeskije issledovanija* [History and Synergetic: Methodological Investigations]. Moskva: KomKniga, 2005; Kapica, S. P.; Kurdiunov, S. P.; Malineckij, G. G. *Sinergetika i prognozy buduščego* [Synergetic and Prognosis of Future]. Moskva: Editorial URSS, 2003.

18 Baranova, J. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Alma littera, 2000, p. 10–12.

sia sieja su *laivės plėtra, emancipacija*. Pagaliau bent jau Vakarų visuomenėse maža atsiras žmonių, kurie neregėtų tos žmogaus laisvių akivaizdžios plėtos.

Tad – pakartosiu – sekularioje plotmėje istorinė pažanga pirmiausia siejama (ir regima) su žmogaus laisvių plėtra, emancipacija, o visa tai, kas stabdo šį procesą, dažnai įvardijama konservatyvumu ar net reakcingumu.

Laisvės plėtos, emancipacijos idėją ryškiausiai įkūnija šiuo metu Vakarų pasaulyje vyraujanti *liberalizmo* (lot. *liberalis* – laisvas) ideologija. Nors jos ištakos regimos krikščionybėje – bibline ir metafizine prasme žmogus yra į Dievą panašus *asmuo*¹⁹, ir skiriamasis žmogaus bruožas esąs net Dievo valiai galinti pasipriešinti jo *laisva valia*²⁰, – bet šiuolaikinė liberalizmo teorija kildinama iš T. Hobbeso „prigimtinio žmogaus“ koncepcijos: „prigimtinėje būklėje“ visi žmonės buvę lygūs. Šis britų filosofas (kaip ir D. Hume) laikomas *utilitarizmo* pirmtaku, o utilitarizmo klasikas J. St. Millis *liberalizmo* idėją išreiškė maksimaliai aiškiai: laisva yra tik tokia visuomenė, kurioje maksimaliai ribojamas valdžios kišimasis į jos gyvenimą²¹. Kiekvienas žmogus, pasak liberalų, nori, gali ir turi gyventi pagal savąjį gyvenimo supratimą, ir bet kokie to varžymai yra neleistini.

XIX a. pradėjusi formuotis *liberali ideologija* turėjo įveikti milžiniškas kliūtis, ir pirmiausia totalitarines fašistinę bei sovietinę sistemas. Tam, kad Vakarų pasaulyje dabar ji dominuotų, taptų vyraujančia politine ir idėjine jėga²², prireikė beveik dviejų šimtmečių. Toks laiko tarpas yra visiškai pakankamas, kad ši ideologija užvaldytų daugumos protus. Tokie terminai, kaip *atviroji visuomenė, tolerancija, nepakantumas diskriminacijai, kova su ksenofobija, egalitarizmas, emancipacija* ir t. t., jau tapo politinės ir teisinės kalbos kasdienybe. Jie ir jų turinys įaugo į daugelio žmonių sąmonę ir tapo *intersubjektyvių* vertinimų bei sprendimų *motyvacijos* pagrindu, Vakarų pasaulio politinių ir teisinių sluoksnių *teminiu kryptingumu*.

Maža to, pasak Algirdo Degučio²³, pradėjęs nuo reikalavimo riboti politinės valdžios galias, liberalizmas šiandieną tapo „valstybės gerovės“ idėjiniu vadu ir valdžios galių plėtos apologetu, tuo akivaizdžiai prieštaraudamas J. St. Millio teiktai klasikinei liberalizmo sampratai. Todėl kartais yra išsakoma mintis, kad liberalizmas „išdavė“ savo paties idealus, iš klasikinio virto savo priešybe – neoliberalizmu (naujuoju liberalizmu). Tačiau A. Degutis tvirtina, kad ši nuomonė klaidinga: „savo raidoje liberalizmas niekur nenusižengė savo pamatinei intencijai, o tik tolydžio atrasdavo anksčiau mažai pastebėtas arba per sunkiai įveikiamas kliūtis kelyje į asmens autonomiją ir jas šalindavo atsiradus galimybei. (...) Šis tolydus liberalizmo radikalizavimasis buvo galimas ir net neišvengiamas dėl to, kad lygios laisvės principas nenustato jokių konkrečių ribų, jokie konkrečiai saiko šiai raidai.“²⁴ Liberalo principinė nuostata – silpninti ir griauti

19 Aleksandravičius, P. Žmogaus asmens tapatumo problema: kas keičiasi ir kas išlieka? Filosofinis ir biologinis požiūriai. *LOGOS*. 2011, 68: 65–71.

20 Kavaliauskas, Č. *Trumpas teologijos žodynas*. Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla, 1992, p. 244–246.

21 Mill, J. S. *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai, 1995, p. 27–29.

22 Degutis, A. Liberaliosios pasaulėžiūros aporijos. *LOGOS*. 2009, 58: 44–53.

23 Degutis, A. Kaip galima liberalizmo tironija (1). *LOGOS*. 2010, 64: 51–62.

24 *Ibid.*

individui primetamas skirtis, priklausomybes bei hierarchijas, t. y. *kovoti su diskriminacija*²⁵. Pradinėje savo raidos stadijoje liberalai, kaip ir marksistai, diskriminaciją regėjo pirmiausia ekonominių-turtinių santykių srityje, bet žingsnis po žingsnio buvo ieškomos ir atrandamos vis subtilesnės diskriminacijos rūšys – rasinė, etinė, religinė, lytinė, kultūrinė ir t. t. – ir vis atkakliau buvo ir yra reikalaujama visuotinio absoliučiai visų teisių suluginimo. Tai dabar vadinama *kultūriniu egalitarizmu*.

Diskriminacijos *objektu* pirmiausia įvardijamos vadinamosios *mažumos* – tautinės, rasinės, lytinės, kultūrinės ir t. t. Tad *kovojant su jų diskriminacija* pirmiausia reikia maksimaliai plėsti jų teises ir *kovoti su jas diskriminuojančiais*. Logika čia paprasta ir tarsi teisinga. Bet naujajame liberalizme ta *kova su diskriminacija* pati tampa *diskriminacine*²⁶. Štai pavyzdys. 2004 metais BNS agentūra paskleidė informaciją apie politinį skandalą, kurį sukėlė Italijos kandidato į Europos Sąjungos Teisingumo, pilietinių laisvių ir saugumo komisaro postą Rocco Buttiglione žodžiai, jog „vaikai, kurie neturi tėvo, o tik motiną, yra motinos, kuri nėra labai gera, vaikai“²⁷. Reakcija į šį pareiškimą (kaip ir į kiek anksčiau R. Buttiglione išsakytą mintį, jog homoseksualizmas yra nuodėmė) buvo žaibiška: italų politikas ne tik nebuvo paskirtas į jam numatytas pareigas, bet ir buvo įvertintas kaip „netolerantiškumo įsikūnijimas“. Analogiškų pavyzdžių A. Degutis pateikia daug²⁸. Jo išvada vienareikšmiška: net viešai pasisakyti prieš kultūrinį egalitarizmą jau tampa pavojinga.

Būtent tuo, mano požiūriu, ir galima paaiškinti, kodėl Konstitucinio Teismo teisėjai priėmė Nutarimą, jog konstitucinė šeimos samprata *negali būti* kildinama *t i k* iš santuokos instituto. Ne subjektyvūs požiūriai ir ne „objektyvi“ teisė nulėmė būtent tokį, o ne kitokį Nutarimo turinį, o tapusios *intersubjektyvios* naujojo liberalizmo nuostatos bei gal net neįsisąmonintos *baimės* būti Europos valdančiojo elito nesuprastiems, susilaukti bent neformalių, o gal ir formalių sankcijų. Šiek tiek perfrazuojant A. Degučio žodžius²⁹, marksistinę diktatūrą ima keisti neoliberalizmo diktatūra. Tikrai pažangi ir būtina žmogaus laisvių plėtros idėja neoliberalioje pasaulėžiūroje tampa ne žmogaus, o marginalinių grupių *išimtinių laisvių* idėja. „Įsileidus į visuomenę mažumų teises, jos ima ryti įprastas žmonių laisves“, – teigia A. Degutis³⁰.

Be abejo, teisėta klausti: kaip Vakarų visuomenėje įsivyraujančios neoliberalizmo nuostatos galėjo paskatinti mintį, kad šeimos instituciją sieti su santuoka nedera? Juolab kad pačiame Nutarime apeliuojama tik į minėtus juridinius kazusus, o ne į teorinį jų grindimą.

Atsakymo į šį klausimą esmė glūdi ką tik trumpai perteiktoje naujojo liberalizmo ideologijoje – siekyje bet kokiomis priemonėmis *plėtoti asmens laisves*.

25 Degutis, A. Kaip galima liberalizmo tironija (2). *LOGOS*. 2010, 65: 14–23.

26 Degutis, A. *supra* note 22.

27 Lietuvos žinios. 2004, Nr. 242.

28 Degutis, A., *supra* note 23; Degutis, A., *supra* note 25; Degutis, A., *supra* note 22.

29 Degutis, A., *supra* note 23.

30 Degutis, A., *supra* note 22.

4. Laisvės vertybė ir vertybių laisvė

Santuoka, nors ji yra *savanorišku, laisvu apsisprendimu* prisiimti tam tikri įsipareigojimai, vis dėlto yra *įsipareigojimai*, o todėl *v a r ž o* sutuoktinių *l a i s v ę*. O tai neoliberalams nepriimtina iš principo. Ir nors Nutarime apie tai, kad *santuoka suvaržo, apriboja* šeimos narių *laisves*, neužsimenama, bet įvardyti siūlomos *natūralios šeimos* bruožai byloja patys už save. Ji turinti būti grindžiama „kitais *de facto* santykiais“, t. y. „šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prieraišumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu“ (Nutarimo II dalies 15.1 str.).

Leisiu sau pajuokauti: jeigu išties yra *tik taip*, gal tada „natūralia šeima“ galima laikyti vienišą moterį arba vienišą vyrą su jų numylėtais šuniukais ir kačiukais? Juk ir čia regimas emocinis prieraišumas, supratimas, pagalba ir net tarpusavio atsakomybė, prisiimamos (tegul ir vienpusės) tam tikros pareigos. Tarp kitko, šis pajuokavimas neatitiktinis – anoniminėje interneto erdvėje jau galima aptikti ir tokių „šeimos“ sampratų. Čia tik lieka prisiminti žinomą liaudies posakį: „Ileisk kiaulę į bažnyčią, ir ji užlips ant altoriaus“.

O rimtai kalbant, klausimo esmė tokia: jeigu ir „natūralioje šeimoje“ yra būtinas savanoriškas apsisprendimas prisiimti tam tikras teises ir pareigas, tai kodėl to apsisprendimo neįteisinti juridškai? Kodėl ir prieš visuomenę neįsipareigoti palaikyti stabilius šeimos santykius?

Šiuos klausimus galima suformuluoti ir filosofinėje plotmėje, pasinaudojant G. W. Hėgelio teikta *moralės* bei *dorovės* terminų perskyra. *Dorovė*, pasak G. W. Hėgelio, yra susijusi su *objektyviu* (dabar sakytume – *intersubjektyviu*), *visuomeniniu* žmogaus elgesio vertinimu, o *moralės* terminas žymi *subjektyvų, asmeninį* žmogaus elgesio vertinimą. Galima pasakyti ir taip: *m o r a l ė* yra tai, kaip savo bei kitų žmonių elgesį regi bei subjektyviai (išgyvenimais, kaltės jausmu, sąžinės graužimu ir pan.) vertina individas (subjektas). Šiuo požiūriu moralinės praktikos vertinimo mastelis yra *asmens sąžinė*, ir *moralinį gėrį* galima apibrėžti kaip intencijų, troškimų, elgesio *atitikimą sąžinei*, o blogį – kaip sąžinės priešybę. Tuo tarpu *d o r o v ė* yra tai, ką tame pačiame elgesyje regi ir vertina šeima, gentis, tauta, visuomenė, t. y. socialiniu požiūriu galiojantis *etosas* ir jo *normos*.

Konstitucinio Teismo nutarime teikiama „natūralios šeimos“ samprata faktiškai yra grindžiama žmogaus *moralumu*, t. y. jo *laisva ir gera valia*, tik jo *sąžinės* diktuojama atsakomybe šeimos nariams. Atsakomybės visuomenei (dorumo, padorumo) čia nerasime. Teisingiau sakant, „kitais *de facto* santykiais“ grindžiamuose šeimą sudarančių asmenų ryšiuose kiekvieno asmens santykis su visuomene yra numatomas, bet jis yra vienpusis: *asmuo* neatskaitingas visuomenei, o *visuomenė* tokiais jokių įsipareigojimų viešai neprisiimančiais asmenimis ir jų ryšių pasekmėmis (vaikais, bendrai įgytu turtu ir t. t.) privalanti rūpintis. Visuomenė privalo būti dora, tuo tarpu asmenims (individams) doriems būti neprivaloma, jiems paliekama *visiška valios laisvė* ir *tik moralinė* atsakomybė sau.

Faktiškai *aukščiausia vertybe* aptariamame Konstitucinio Teismo nutarime deklaruojamoje šeimos sampratoje tampa ne „išskirtinę vertę“ turintis „istoriškai susiklostęs šeimos modelis“ (žr. jau minėtą Nutarimo II dalies 15.1 straipsnį), o *praktiškai absoliuti individo laisvė*. Laisvė čia įgyja netgi *ontologinį* statusą, nors yra tik priemonė tikslams siekti. Klasikinėse vertybių teorijose (aksiologijoje) tokia *vertybė*, kaip *laisvė*, net neminima. Tiesą sakant, *laisvės vertės* problemą savo dorovės metafizikoje paminėjo I. Kantas, bet tai jis padarė tik priešindamas laisvės (dorovės) sferą gamtinei būtinybei ir ją siedamas su žmogaus *laisva* ir *gera* valia³¹. Bet jo samprotavimuose nesunku aptikti mintį, kad laisvė (laisva valia) savos būties (kartu ir vertės) neturi, kad ji yra tik priemonė tikslų viešpatijai įgyvendinti³². Todėl galima teigti, kad, net ir I. Kanto požiūriu, *laisvė* n e g a l i b ū t i savarankiška *vertybe*. Ji gali būti tik priemone kitoms vertybėms siekti.

Deja, iš Konstitucinio Teismo nutarimo konteksto tokia išvada neišplaukia. Čia (nors tai ir nedeklaruojama) didžiausia vertybe laikoma neoliberalizmo propaguojama žmogaus *l a i s v ė* elgtis taip, kaip jam diktuoja sąžinė, pagaliau visuotina ir absoliuti žmonių teisių bei laisvių lygybė.

Tad natūraliai kyla jau minėtas klausimas, ar ta užslėpta forma Konstitucinio Teismo nutarime implikuota absoliuti laisvė ir „kitokie ryšiai“ šeimoje gali užtikrinti tame pačiame Nutarime deklaruojamą Tautos ir Valstybės gyvybingumą?

Atsakymą į šį klausimą gali pateikti tik nuodugnesni problemos tyrimai, ir į šį klausimą bandysiu atsakyti kitame straipsnyje.

Išvados

Nors analizuojančiame šalies „Valstybinės šeimos politikos koncepciją“ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime tai nedeklaruojama, bet iš Nutarimo konteksto regima, kad prioritetas jame teikiamas ne šeimos stabilumą palaikantiems santuokos ryšiams, o šeimos narių laisvei be įsipareigojimų visuomenei.

Tokio „kitais *de facto* santykiais“ grindžiamo šeimos modelio juridinį įteisinimą Lietuvoje lėmė ne subjektyvios teisinių aktų interpretacijos, o kai kuriose Europos šalyse normatyvų pobūdį įgavę santykių šeimoje precedentai, susiję su laisvių plėtros procesais.

Ši laisvių šeimoje plėtros tendencija grindžiama Vakarų šalyse ėmusia dominuoti naujojo liberalizmo ideologija, kurioje *aukščiausia vertybe* imama laikyti *laisvę*, jai nepagrįstai suteikiant ontologinį statusą.

Atsižvelgiant į tai, kad ir Konstitucinio Teismo nutarime pabrėžiama, jog santuokiniais ryšiais grindžiama šeima turi *išskirtinę vertę* visuomenės gyvenime, kad ji užtikrina Tautos ir Valstybės gyvybingumą bei istorinį išlikimą, teisėtai galima klausti, ar tame pačiame Konstitucinio Teismo nutarime užslėpta forma implikuota absoliuti laisvė

31 Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 17, 84.

32 *Ibid.*, p. 60, 68.

šeimoje gali užtikrinti deklaruojamą Tautos ir Valstybės gyvybingumą. Atsakymą į šį klausimą gali pateikti tik nuodugnesni šios problemos tyrimai.

Literatūra

- Aleksandravičius, P. Žmogaus asmens tapatumo problema: kas keičiasi ir kas išlieka? Filosofinis ir biologinis požiūriai. *LOGOS*. 2011, 68: 65–71.
- Baranova, J. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Alma littera, 2000.
- Chalmers, A. F. *Kas yra mokslas?* Vilnius: Apostrofa, 2005.
- Degutis, A. Kaip galima liberalizmo tironija (1). *LOGOS*. 2010, 64: 51–62
- Degutis, A. Kaip galima liberalizmo tironija (2). *LOGOS*. 2010, 65: 14–23
- Degutis, A. Liberaliosios pasaulėžiūros aporijos. *LOGOS*. 2009, 58: 44–53.
- Europos mentaliteto istorija*. Sudarytojas P. Dinzlbacher. Vilnius: Aidai, 1998.
- Holton, D. *Tematičeskij analiz nauki* [Subject Analysis of Science]. Moskva: Progress, 1981.
- Istorija i sinergetika: metodologičeskije issledovanija* [History and Synergetic: Methodological Investigations]. Moskva: KomKniga, 2005.
- Kanišauskas, S. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę? *Problemos. Mokslo darbai*. 2011, 80: 107–115.
- Kanišauskas, S. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai. Filosofiniai ir moksliniai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
- Kanišauskas, S. *Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
- Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: mintis, 1980.
- Kapica, S. P.; Kurdiunov, S. P.; Malineckij, G. G. *Sinergetika i prognozy buduščego* [Synergetic and Prognosis of Future]. Moskva: Editorial URSS, 2003.
- Kavaliauskas, Č. *Trumpas teologijos žodynas*. Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla, 1992.
- Kijaschenko, L. P. Opyt filosofii transdisciplinarnosti (kazus bio-etika) [The Experience Philosophy of Transdisciplinarity (casus bio-ethic)]. *Voprosy filosofii*. 2005, 8: 105–117.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 118-5564.
- Mesonis, G. Subjektyvumo faktorius interpretuojant Konstituciją. *LOGOS*. 2011, 68: 37–51.
- Mickūnas, A.; Stewart, D. *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos, 1994.
- Mill, J. S. *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai, 1995.
- Newen, A.; Savigny von, E. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Stegmuller, W. *Problema und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie. Bd.2. Theorie und Erfahrung*. Berlin u.a.: Springer-Vare, 1985.
- Šliogeris, A. *Kas yra filosofija?* Vilnius: Strofa, 2001.

“FAMILY CASUS”, EGALITARIANISM AND HUMAN VALUES

Saulius Kanišauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The Constitutional Court of the Republic of Lithuania issued an Act which significantly extends the family notion and which is considered as an example of “family casus”. The concept “casus” is comprehended here in terms of Civil Law, i.e. as a precedent acquiring normative character. The paper focuses on the fact that the Constitution of the Republic of Lithuania does not define the term family and it only relates it to a woman and man’s marriage which determines all family ties and psychological, economic and legal relations. This understanding of family concept is being argued by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania in attempt to appeal to single precedents of several Courts in different European countries and these precedents acquiring normative character. It is argued that the issued Act implies the liberty of family members without any commitment to the society rather than prioritising marriage which ensures family stability.*

Not discussing the legitimacy problem of the Act of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, the paper raises two questions: a) On what philosophical premises are taken for adoption of the Act which significantly extended the interpretation of the family concept? b) What are the possible outcomes in the context of retaining family and nation’s identity?

It is assumed that the family understanding interpretation by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania was determined by the ideology of new liberalism in which egalitarian ideas prevail. The source of this tendency can be traced back to the development and maturation of T. Hobbes conception of natural law and W.G. Hegel’s conception of history as an unfolding human freedom. Apparently, the new liberalism placed a high priority on the development of human freedom and emancipation; as a result, the progressive and requisite idea of human freedom development was transformed into the idea of exceptional freedom of marginal groups. On the one hand, it might endanger the identity of the family and the nation, on the other, if we confer the status of ontological value upon freedom, we distort the notion of value.

Keywords: *identity, values, family, marriage, nation, emancipation, new liberalism, egalitarianism.*

Saulius Kanišauskas, Mykolas Romeris universiteto Humanitarinių mokslų instituto Filosofijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: mokslo filosofija, moralės filosofija, psichologijos filosofija.

Saulius Kanišauskas, Mykolas Romeris University, Institute of Humanities, Department of Philosophy, Professor. Research interests: science philosophy, moral philosophy, psychological philosophy.